

Təranə Əkrəm qızı Əkbərova³¹
ÜMUMİ VƏ ƏRƏB DİLÇİLİYİNDƏ FRAZELOGİYANIN ƏSAS ƏLAMƏTLƏRİ VƏ ƏHATƏ
DAİRƏSİ

Frazeologiyanın ümumi nəzəriyyəsinin hələ də işlənib hazırlanmaması, onunla bağlı bir çox problemlərin həllini çətinləşdirir, onların ətrafında dilçilər arasında yaranmış ixtilafın dərinləşməsinə və kəskinləşməsinə səbəb olur. Vacib məsələlərdən biri frazeologiyanın əsas əlamətlərinin və əhatə dairəsinin təyin edilməsidir. Bu məsələnin həllində də dilçilər ümumi məxrəcə gələ bilməyərək fikir ayrılığı nümayiş etdirirlər. Onların frazeologiyanı müəyyən edərkən onun bütün struktur tərkiblərinə aid olan ümumi, vahid bir xüsusiyyətdən deyil, ayrı-ayrı xüsusiyyətlərdən çıxış etmələri frazeologiyanın bütün növlərini təyin etmək imkanı vermir. A.İ.Molotkov frazeologizmlərin əlamətlərindən danışarkən yazır: “Rus dilində frazeologizmlərin müəyyən edilməsi üçün meyarlardan (əlamətlərdən) danışarkən onun sabitliyi (устойчивость), onu təşkil edən komponentlərin mənasından çıxarılmayan məna bütövlüyü (целостность значения), ayrıca olaraq formalaşması (раздельно оформленность), struktur variantlarının yaranma imkanı və yaxud yeni variantların əmələ gəlməsi, yenidən hasil olması və ya təkrarlanması, sözlə ekvivalent olması, başqa dilə tərcümə edilməməsi (непереводимость) göstərilir. Ümumiyyətlə frazeologizmlər “məcazi mənaya malik sözlərin birləşməsi”, “idiomatik mənalı sabit ibarə” və “sabit fraza kimi” xarakterizə edilir. Frazeologizmlərdə məcazilik, obrazlılıq, ekspressiv-emosional çalarlıq və s. bu kimi əlamətlər əks olunur. (14, 7).” A.İ.Molotkovun frazeologiya barəsində söylədiyi bu müfəssəl izahat digər rus dilçiləri tərəfindən də təkrar edilir (10, 8-11).

Yeri gəlmişkən, yuxarıdakı fikirlərlə razılaşmayan dilçilər də vardır. Bəzi dilçilər iddia edirlər ki, frazeoloji vahidin sabitlik, tərkib üzvlərinin semantik bağlılığı, məna bütövlüyü və idiomatiklik kimi xüsusiyyətlərə malik olması barədəki müddəalar onun forma və məzmun vəhdətinin nəzərə alınmaması üzündən ortaya çıxır.

Azərbaycan dilinə müraciət etsək, frazeologiyaya aid edilən əlamətlərin rus dilçiliyində göstərilən əlamətlərdən fərqlənmədiyini görürük.

H.Həsənov frazeologizmlərin əsas əlamətlərinin səkkiz olduğunu göstərir:

1. Frazeoloji vahidlər ümumi bir məna ifadə edir
2. Frazeoloji vahidlər məna və strukturca bütöv və sabitdir.
3. Frazeoloji vahidlərin tərəfləri məcazi mənada işlədilir.
4. Frazeoloji vahidlər daimi leksik tərkiblidir.
5. Frazeoloji vahidlərin tərəfləri mənacə dəyişərək yeniləşir. Bu onlarda mənanın vahidliyi və təkraredilməzliyi ilə bağlıdır.
6. Frazeoloji vahidlər dildə hazır şəkildə mövcuddur.
7. Milli səciyyəlidir. Tərəfləri xalis sözlərdən düzəlir.
8. Frazeoloji vahidlər obrazlı, emosional və ifadəlidir (4, 15).

Azərbaycan dili frazeologiyasını iki böyük qismə, yəni sabitliyi və məcaziliyi ilə fərqlənən idiomatik ifadələrə və frazeologiyanın tərkibinə daxil olub leksik vahid səciyyəsi daşmayıb, müxtəlif birləşmə dərəcəsinə və qrammatik formaya malik tərkiblərə (məcazi obrazlı birləşmələrə, sintaktik konstruksiyalara, elmi-terminoloji tərkiblərə) bölən N.Rəhimzadə idiomatik ifadələri səciyyələndirən altı əlaməti qeyd edir:

1. İdiomatik ifadələr müəyyən söz qrupundan ibarətdir. Buna görə də, idiomatikaya mürəkkəb sözlər, bəzi sözlərin məcazi mənaları daxil xdeyildir.
2. İdiomatik ifadələr mənacə sözün ekvivalentidir. Bu xüsusiyyətinə görə idiomatik ifadələr tərkib hissələri bir-biri ilə müəyyən dərəcədə bağlı olub bir məna verən bir sıra sabit tərkiblərdən fərqlənir.
3. Nitqi canlı, obrazlı edən idiomatik ifadələr üslub vasitələrindən biri olub, bədii dildə xüsusi üslubi vəzifə daşıyır. Mənasına, leksik tərkibinə və ekspressivlik dərəcəsinə görə rəngarəng olan idiomatik ifadələr ən gözəl bədii vasitə kimi üslub gözəlliyi üçün müxtəlif şəkildə istifadə edilir. Yüksək təsir qüvvəsinə, obrazlı mənaya malik olan idiomatik ifadələr istər nitqimizi, istərsə də bədii əsərlərin dilini gözəlləşdirir. Hər bir idiomatik ifadənin üslub xüsusiyyəti dilin üslub xüsusiyyəti ilə bağlıdır.

4. İdiomatik ifadələrin komponentləri arasında qrammatik əlaqə hiss edilmir. Daha doğrusu, ifadəni meydana gətirən sözlər arasında leksik-qrammatik asılılıq silinmiş, məcazi parçalanmaz xüsusiyyət kəsb edərək söz birləşməsi və ya cümlə şəklində formalaşmışdır.

5. Milli xüsusiyyət daşıyan idiomatik ifadələr xalqın ictimai həyatı və tarixi ilə bağlı olaraq meydana gəlmişdir. Ona görə də idiomatik ifadələrin bir qismini başqa dilə tərcümə etmək olmur.

6. İdiomatik ifadələrin böyük bir qismi sabit söz sırasına malikdir. Bu bütövlük onun mənası ilə bağlıdır. İdiomatik ifadənin mənasının tək-tək komponentlərin mənasından alınmaması onun leksik-semantik tamlığını yaradır (7, 254-255).

Göründüyü kimi, frazeologizmlərin istər H.Həsənov, istərsə də N.Rəhimzadənin göstərdikləri əlamətləri arasında o qədər də böyük fərq yoxdur. Bu kitablardan birinin 1979-cu ildə, digərinin isə 1988-ci ildə çıxdığını nəzərə alaraq burada göstərilən əlamətləri S.Cəfərovun onlardan 20 və 30 əvvəl nəşr olunmuş kitablarda göstərilən əlamətlərlə müqayisə etsək (7, 255-256; 5, 254; 2, 69-88), onların bir-birindən o qədər də uzaq olmadığını və bir-birini bu və ya digər tərzdə təkrarladığını görürük. Digər tərəfdən, bu əlamətlər frazeologiyanın rus dilçiliyində göstərilən əlamətlərin eynidir desək, mübaliğə etmiş olarıq. Bir dildə frazeologiyaya aid olan əlamətlərin başqa dilin frazeologiyasına da xas olması heç də qəribə deyildir.

³¹ BDU

Bu baxımdan Azərbaycan dilçisi M.Mirzəliyeva çox haqlı olaraq yazır; “Dilin ən kiçik vahidi olan söz kimi frazeoloji vahidlər də insanın fəaliyyətini, onun daxili aləmi və psixoloji durumu ilə bağlı hadisələri əks etdirir. Təsadüfi deyildir ki, frazeoloji komponentlərin varlığını şərtləndirən komponentlər, əsasən, insana yaxın, daha doğma və daha çox geniş yayılmış sözlərdən ibarət olur. Unudulmamalıdır ki, insan məhz dilin hesabına və onun vasitəsilə xarici aləmə yol açır, onu dərk edir. Bu baxımdan da frazeoloji vahidləri səciyyələndirən əsas əlamətlərin universallığı çox təbiidir və heç də təəccüb doğurmamalıdır.” (6, 15).

M.Mirzəliyeva frazeoloji vahidlərin əlamətlərini kateqorial və qeyri- kateqorial olmaq üzrə iki qismə bölgür. Ona görə, kateqorial əlamətlər frazeoloji birləşməni səciyyələndirən, yəni onu fərqləndirən differensial əlamətlərdir. Qeyri-kateqorial əlamətlərə M.Mirzəliyeva stilistik, üslubi çalarlıq, ekspressiv-emosional ifadəlik kimi əlamətləri aid edir və onları kateqorial əlamətlərin bir növ müşayiətçisi kimi qiymətləndirir. (6, 16). M.Mirzəliyeva özü bu əlamətləri göstərmir. O, əvvəlcə T.Bertaqayevin, sonra isə L.Mişiqin, Y.Temirtserenin, T.Pağbanın və Ç.Luvsancanın fikirlərinə müraciət edir və yazır ki, T.Bertaqayevin fikrincə, frazeoloji vahidlərin əsas əlamətləri bunlardır: 1) sabit söz birləşmələrinin tərkibinə daxil olan komponentlərin müstəqim mənalarında semantik pozulmanın baş verməsi; 2) mənə bütövlüyü və yenidən yaradılması; 3) cümlənin bir üzvü rolunda sintaktik ixtisaslaşması; 4) komponentlərinin birləşmə normalarının məhdudluğu; 5) frazeologizmlərin bəzilərinə bu və ya digər komponentin fonetik intonasiya, eləcə də leksik müstəqilliyini itirməsi; 6) nominasiya funksiyası. L.Mişiqin və başqalarının isə frazeoloji vahidlərin əsas əlaməti kimi qəbul etdikləri əlamətlər M.Mirzəliyevanın fikrincə bunlardır: 1) frazeoloji vahidlərin bir formada möhkəmlənməsi; 2) həddindən artıq yüksək sabitliyə malik olması; 3) onların qrammatik quruluşunda-söz sırasında dəyişikliyin qeyri-mümkünlüyü; 4) ümumi mənənin ayrı-ayrı komponentlərin mənələrindən irəli gəlməməsi; 5) sözə semantik ekvivalent olması; 6) idiomatik birləşmələrin sözbəsöz tərcümə oluna bilməməsi (6, 15-16).

Rus və Azərbaycan dilçiliyinin frazeologiya üçün təyin etmiş olduğu əlamətlərin sayı, şübhəsiz ki, göstərilənlərin hamısını əhatə etmir. Rus və Azərbaycan dilçiliyində müxtəlif dillərin frazeologiyasına həsr olunmuş əsərlərin hamısına baxmaq imkanı olsa, bu əlamətlərin sayını artırmağa da bilərik. Məsələn əlamətlərin çoxluğundan və ya azlığından getmir. H.Həsənov frazeologiyanın səkkiz əlamətini, N.Rəhimzadə altı, A.İ.Molotkov doqquz əlamətini göstərdiyi halda, bu alimlərin kitablarının nəşrindən 20 il sonra nəşr olunan əsərdə M.Mirzəliyeva yazır: “Frazeoloji vahidlərin varlığını şərtləndirən əsas amillər bunlardır: 1) dilə hazır vəziyyətdə gəlmələri; 2) struktur qapalılığı; 3) semantik bütövlüyü; 4) tərcümə oluna bilməməsi (sözbəsöz) (6, 29).

Göründüyü kimi, M.Mirzəliyeva başqa dilçilərin frazeologiyaya aid etdikləri bir çox əlamətləri, o cümlədən məcaziliyi, ekvivalentliyi, idiomatikliyi, nominativliyi və hətta emosionallığı buraya daxil etməyib.

Frazeologiyaya aid məxəzlərin əksəriyyətində sabitlik frazeologizmləri müəyyənləşdirən əsas, bəlkə də yeganə meyar kimi qəbul edilir. M.Mirzəliyeva yazır ki, bunun nəticəsində bir çox kateqorial əlamətlər diqqətdən kənar qalır və bu da frazeologiyanın dilçilikdə müstəqil bir şöbə kimi təsbit olunmasına imkan vermir. Frazeoloji vahidlərin çox zaman “sabit birləşmələr” adı verilməsi əslində, onların həm də məzmun baxımından donuq, dəyişməz hesab etməyimizə səbəb olmuşdur. (6, 17). M.Mirzəliyevanın fikrincə, frazeologiyada sabitlik pozula bilər (6, 17).

M.Mirzəliyevanın öz sihasına daxil etmədiyi, lakin başqaları tərəfindən əsas kateqorial əlamət hesab edilən məcazlaşmadır. Demək lazımdır ki, məcazlaşma mürəkkəb bir hadisədir. Bir tərəfdən dildəki hər hansı bir söz öz leksik mənasından başqa bir sıra əlavə mənələrə, o cümlədən məcazi mənaya da malikdir, digər tərəfdən frazeologiya da məcazi mənələrdən (çoxmənalılıqdan) doğan, ona söykənən məcazlıq üzərində qərar tutur. Lakin sözün məcaziliyi frazeologiyanın məcazlığından onunla fərqlənir ki, ikinci komponentlərin məcaziliyi üzərində bərqərar olur. Yuxarıda deyildiyi kimi, frazeologizmin digər bir əlaməti, yəni onun cümləyə daxil olması nəzərə alınmadıqda, sözlərin də bir qismini frazeologiyaya aid etmək olar. Bizə elə gəlir ki, sözün leksik mənası əsasında elə məcazi mənə daşıyır. Belə bir fərziyyə irəli sürmək olar ki, məcazlaşmadan yaranan frazeologiyanın nominativ xarakter kəsb edən mənası kimi, ayrı-ayrı sözlərin nominativ mənası da məcazlaşmadan doğur. Bu və ya digər sözün leksik (nominativ) mənası onun etimoloji mənası ilə nadir hallarda üst-üstə düşür. Dilçilik ədəbiyyatından göründüyü kimi, bu gün vahid leksik mənaya malik bu və ya digər sözün əsasında dayanan etimoloji mənə təşbihdən, istiarədən, obrazlılıqdan yaranmışdır. Məsələn, ərəb dilində bizim və ərəblərin özünün də bu gün camış kimi başa düşdüyü sözün etimoloji mənası inək +qoyun (*qav və miş*) şəklində olub. Rus dilində “птица” sözünün etimoloji mənası “bala çıxaran”, ingilis dilində (the bird) “sarıdan çıxan”, yunan dilində “dimdikli” olmuşdur. Bu misalları sayı xeyli artırmaq olar. Leksik mənə məcazlaşaraq frazeoloji mənə kəsb etdiyi kimi, məcazi mənə də leksik (nominativ) mənaya keçə bilər. Lakin tarix tarix olaraq qalır. Bu gün bu və ya digər tərkib məcaz yolu ilə frazeoloji mənə kəsb edib frazeoloji vahid kimi qəbul olunur. Lakin vaxtilə məcazi mənə olan bir tərkibin *nəht* yolu ilə vahid bir söz şəklində olaraq bu gün çətinliklə struktur hissələrinə parçalana bilən məcaz yolu ilə leksik mənə kəsb etmiş sözləri də frazeologiyaya aid etmək olar. Biz tərkibin sözə çevrilməsi, yəni leksikləşməsi dedikdə, *Mozdok* tipli sözləri nəzərdə tuturuq. Bu gün vahid bir leksem kimi çıxış edən bu sözün etimoloji baxımdan seqmentləşməsinə baxsaq, onun me: z: de: qu (ağac+lar+yoxdur+səs) *səssiz meşə* kimi şəklində olması qənaətinə gələrik (8, 283-292). Maraqlıdır, “Mozdok” sözünün sakit meşə anlamına gələn etimoloji mənası frazeoloji mənə hesab edilə bilərmi?! Və ya dilçiliyi bu ifadənin heç bir mənası olmayan *Mozdok* sözü kimi qalması daha çox qane edir?! Nə üçün vaxtilə günəş mənasında işlədilən نكأ sözünün işıq anlamı ilə məcazlaşaraq *əql* mənəsini ifadə etməyə başlaması frazeologiyalaşma hesab edilməsin?! Misallardan göründüyü kimi, frazeologizmin komponentlik (tərkibli) əlaməti onun ikinci, daha doğrusu, digər əsas kateqorial əlamətinə

bütövlüklə nəzərə almağa qoymur. M.Mirzəliyevanın göstərdiyi əsas əlamətlər sırasına daxil etmədiyi əlamətlərdən biri də idiomatiklikdir (6, 25). Qəribədir ki, müəllif bir tərəfdən idiomatikliyi frazeoloji vahidlərin əsas əlaməti hesab edir, digər tərəfdən isə onu əsas əlamətlər siyahısına salmır. Ümumiyyətlə idiomatiklik nədir? Demək lazımdır ki, idiomatiklik frazeoloji vahidlərin elə əsas, aparıcı xüsusiyyəti, onun mövcudluğunu şərtləndirən elə bir əlamətdir ki, dilçilikdə frazeoloji birləşmələr uzun müddət idiomatik ifadələr adlandırılmışdır. Hələ S.Cəfərov frazeoloji vahidlərin böyük bir qismini idiomlar adı altında araşdırıb onları sabit idiomlar və qeyri-sabit idiomlar olmaq üzrə iki yerə bölmüş və sonuncuları qovuşma idiomlar, birləşmə idiomlar və uyuşma idiomlar qruplarına bölərək tədqiq etmişdir (3, 73-88). İdiomatikliyi bəzi dilçilər komponentlərdən birinin məcazlaşması, bəziləri birləşmənin semantik bütövlüyü, sözə ekvivalentliyi kimi izah edirlər (25, 20). Məcazlaşma, semantik bütövlüyü və sözə ekvivalentliyi digərləri tərəfindən onun əsas əlamətlərindən hesab edilir. Demək lazımdır ki, frazeologiyanın obrazlılıq, emosional-ekspressivlik, başqa dillərə tərcümə oluna bilməməsi kimi əlamətləri dilçilər tərəfindən müxtəlif cür izah olunur. Bütün bunlar frazeologiyanın əsas əlamətlərinin müəyyən edilməsində dilçilər arasında hələ də yekdilliyin olmadığını göstərir.

Frazeologiyaya verilən təriflərin müxtəlifliyi, ona aid edilən əlamətlər sahəsindəki fikir ayrılığı, frazeologiyanın söz və söz birləşmələrindən fərqi bəhsindəki mülahizələrin bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənməsi onun tutum dairəsinin müəyyən edilməsinə də təsir edir. Bəzi dilçilər frazeoloji vahidlərin əhatə dairəsindən danışarkən buraya bütün sabit birləşmələri, bəziləri sabit birləşmələrin ancaq bir qrupunu aid edirlər. Digər dilçilər frazeologiyanın əhatə dairəsini bir qədər də genişləndirərək buraya atalar sözlərini, zərb-məsəlləri, qanadlı ifadələri və aforizmləri də daxil edirlər. Başqa bir qrup isə buraya hətta nitq təsviri və analitik ifadələri, mürəkkəb bağlayıcıları, mürəkkəb qoşmaları, tərkibi terminləri də əlavə edirlər (9, 10). Görünür ki, frazeoloji vahidlərin əhatə dairəsi sahəsində mövcud olan bu "rəngarənglik" onların "frazeoloji birləşmələr", "idiomlar", "frazeoloji qruplar", "frazeoloji tərkiblər", "frazeoloji vahidlər", "frazeoloji ifadələr", "frazeologizmlər", "frazemlər" və s. istilahlarla adlandırılması ilə izah olunur (5, 208). Bəzi dilçilər frazeoloji vahidlərin əhatə dairəsinə daxil edə biləcək qruplara nisbətə müəyyən neytrallığa malik olan "frazeologizm" istilahını üstün tutur (5, 208-209). Yeri gəlmişkən, Həsərət Həsənovun bu fikri rus dilçisi Y.M.Qalkina-Fedoruk tərəfindən 54 il bundan öncə deyilmişdir. Onun dedikləri S.Cəfərovun tərcüməsində belədir: "Dilçilik elminin frazeologiya bəhsində işlədilən çoxsaylı istilahlının heç biri bu haqda olan anlayışı müəyyənləşdirmək və məntiqi olaraq əsaslandırmaq üçün uyğun həlmir. Dilçilər tərəfindən işlədilən istilahlər isə bunlardır: frazeoloji vahidlər, frazeoloji birləşmələr, tərkib hissələrinə bölünməyən söz birləşmələri, dəyişməz söz birləşmələri, idiomlar, frazemlər və s." (3, 72). S.Cəfərov özü sabit söz birləşmələrini bir-birindən fərqlənən aşağıdakı növlərə bölür: idiomlar, ibarələr, hikmətli sözlər, atalar sözləri və zərb-məsəllər (3, 72).

Demək lazımdır ki, ərəbşünaslıqda frazeologiyanın əhatə dairəsi məsələsi elə rus dilçiliyində olduğu kimidir, yəni mübahisəli olaraq qalmaqdadır. Məsələn, frazeoloji birləşmələri sabit söz birləşmələri kimi araşdıran V.D.Uşakov yazır: "Sabit söz birləşmələri dedikdə, idiomatiklik və bütövlük kimi xüsusiyyətə malik vahidlər; morfoloji və sintaktik normaların pozulması müşahidə edilən söz birləşmələri; təkrarları əhatə edən obrazlı ifadələr; evfonik vasitələrin (qafiyəli alliterasiya) istifadə edildiyi cütlüklər; sinonim və antonimlərdən ibarət dubletlər; eyni kökdən olan sözlərdən ibarət birləşmələr; aforizmlər, atalar sözləri və zərb-məsəllər; nidalı ifadələr və şampplar; bu və ya digər əşya və hadisələri adlandırmaq məqsədi ilə işlədilən vahidlər və ilaxır başa düşülür." (12, 3)."

Gətirdiyimiz iqtibaslardan göründüyü kimi, V.D.Uşakov tərkibi terminologiyayı frazeoloji vahidlərin əhatə dairəsinə aid etmir. Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, V.S.Morozova da tərkibi terminləri frazeologiyaya aid etmir (11, 7). Eyni zamanda o, V.D.Uşakovdan fərqli olaraq, həmçinin atalar sözlərini, zərb-məsəlləri və aforizmləri frazeologiyanın əhatə dairəsinə aid etmir (11, 6).

Demək lazımdır ki, bu və ya digər semantik qrupu frazeologiyaya aid edən və aid etməyən dilçilərin gətirdikləri arqumentlər qənaətbəxş səslənir. Bu da onların frazeologiyaya aid edilən əlamətlərin hamısından, necə deyirlər, kompleks şəkildə deyil, ayrı-ayrılıqda çıxış etmələrindən irəli gəlir. Biz bunu V.S.Morozovanın nə üçün tərkibi terminləri frazeologiyaya aid etmədiyinin (11, 7) və V.D.Uşakovun nə üçün atalar sözlərini, zərb-məsəlləri frazeologiyaya aid etməsinin izahında açıq-aydın görürük. Ərəb dilçiliyinin özündə frazeologiyanın əhatə dairəsindən danışmağa bizə elə gəlir ki, lüzum yoxdur. Belə ki, ərəb dilçiliyində frazeologiya dilçilik elminin müstəqil bir sahəsi statusunu qazanmamışdır. Ərəb dilçiliyinin ən son əsərlərində belə frazeoloji birləşmələr العبارات الجاهزة (hazır ibarələr) və التراكيب الثابتة (sabit birləşmələr) adı altında sinonimlər, antonimlər, omonimlər kimi semantik söz qrupları arasında araşdırılır (16, 149-152). Lakin bu onun orta əsr ərəb dilçiliyində tamamilə öyrənilməməsi demək deyildir. Orta əsr ərəb dilçiliyində ərəb dilinin frazeologiyası qismən المركبات (onun المركب الإضافي، المركب الوصفي، المركب الاسنادي və digər tiplərində), qismən المزاج، الابتاع، qismən المبنيات والمكنيات bölmələrində nəzərdən keçirilmişdir. Ərəb dilinin frazeologiyasının böyük bir qismi isə orta əsrlərdə dilçilik elmlərinə (العلوم اللغوية) aid edilən bəlağət elmində araşdırılmışdır (13, 5). Frazeologiyanın bəlağət elmində məcazla əlaqədar olaraq araşdırılmasını istisna etsək, orta əsr ərəb dilçilərinin frazeologiyayı nəzəri baxımdan tədqiq etmədiklərini demək olar. Lakin onlar praktik baxımdan çox böyük işlər görmüşlər. Onlar ərəb leksikasını dərinlən araşdıraraq frazeologiya sahəsində ilk addımlar atmışlar. Belə ki, onun əhatə dairəsinə aid edilən vahidləri, atalar sözlərini, zərb-məsəlləri, aforizmləri cəm edərək lüğətlərdə qeyd etmiş, bir sözlə, ərəb dilinin frazeologiyasının nəzəri baxımdan araşdırılması üçün zəngin illyustrativ material toplamışlar. "Lüğətlərin tərtibi və digər leksikoqrafik işlərin görülməsində ərəblər, daha doğrusu, ərəb dilində yazanlar intibah dövründəki yalnız çinilərdən geri qalırdılar. Ərəblər tərəfindən tərtib olunmuş ümumi ilə xüsusi lüğətlər onların bu sahədəki üstünlüyünü sübut edirdi Halbuki, Qərbi Avropa o dövrlərdə bu kimi işlərdən heç xəbərdar belə deyildi." (15, 1).

ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycan dilində:

1. Bayramov H.A. Azərbaycan dilinin frazeologiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 1978, 176 s.
2. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Azərbaycan Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 1956, 166 s.
3. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili . Leksika. Bakı: Maarif, 1982, 215 s.
4. Həsənov H.Ə. Azərbaycan dilinin frazeologiyası/ Elmi-metodik göstəriş: yoxlayıcı sual və tapşırıqlar / Bakı: A. 04, 1972, 65 s.
5. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Maarif, 1988, 306 s.
6. Mirzəliyeva M.M. Türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemləri. Bakı: Nurlan, 1995, 146 s.
7. Müasir Azərbaycan dili. 3 cildə, I c., Bakı: Elm, 1978, 323 s.

Rus dilində:

8. Коков Дж.Н. Об одном историческом срезе в адыгской топонимии. В кн: Историческая ономастика. Москва: Наука, 1977, с. 283-292
9. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. Ленинград: Наука, 1977, 281 с.
10. Мордвилко А.П. Очерки по русской фразеологии. Москва: Просвещение, 1964, 131 с.
11. Морозова В.С. Структурно-семантическая характеристика фразеологии современного арабского литературного языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1985, 27 с.
12. Ушаков В.Д. Несвободные словосочетания в современном АЛЯ: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1964, 19 с.
13. Ушаков В.Д. Основы фразеологии арабского классического языка (на основе Корана): Автореф. дис. ... докт. филол. наук. Москва, 1989, 29 с.
14. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И.Молоткова. Москва: Русский язык, 1978, 543 с.
15. Haywood I.A. Arabic lexicography. Leyden: Harrassowitz Verlag, 1965, 401 p.

Ərəb dilində:

16. 153الدكتور محمد المختار ولد اباه. تاريخ النحو العربي في المشرق و المغرب. مطبعة دييكو، ١٩٩٦، ٦٦٦، ص.
17. الزمخشري، جل الله. اسئس البلاغة في ٧ اجزاء، الجزء الثاني، مطبعة دار الكتب، ١٩٧٣، ٣٥٥ ص.

Açar sözlər: frazeologiya, əsas əlamət, məcazlaşma, ərəb dili, idiomatik ifadələr

Ключевые слова: фразеология, основное свойство, метафоричность, арабский язык, идиоматические выражения

Key words: phraseology, main indication, metaphor, arabic, idioms

Резюме

Основные свойства и объем фразеологии в общем и арабском языкознаниях

Статья посвящена основным свойствам и объему фразеологии. Как известно, общая теория фразеологии до сих пор не разработана, и это усложняет разрешение многих проблем, становится причиной углубления противоречий между лингвистами. Так же лингвисты демонстрируют расхождение во мнении и в проблеме основных признаков и объема фразеологии. В языкознании указываются на различные основные свойства фразеологии, но в их числе также нет единого мнения. Схожая ситуация господствует так же в определении объема фразеологии. Что касается арабской лингвистики, то в ее новейших произведениях фразеологические сочетания, т.е. العبارة الجاهزة (готовые выражения) и التراكيب الثابتة (устойчивые сочетания) рассматриваются под названием таких семантических групп слов, как синонимы, антонимы и омонимы.

Summary

The main indications of phraseology and its scope in general and Arabic linguistics

The article is dedicated to the main indications and scope of the phraseology. As known, the general theory of phraseology has not been developed yet, thus, it complicates the solution of many problems, causes the intensification and deepening of existing factions among linguists in this field. The linguists show disagreement on the issue of main indications and scope of the phraseology by not coming to conclusion. The main different indications of phraseology were described in linguistics and even there is no unanimous opinion on the number of the indications. The same situation can be applied to the determining of scope of the phraseology. When it comes to Arabic linguistics, even in the latest works of its linguistics, phraseological units are studied under the names of العبارة الجاهزة (ready phrases) and التراكيب الثابتة (fixed phrases) among the semantic word groups such as synonyms, antonyms, homonym.

Rayçi: prof.N.N.Məmmədov